

УДК 159.9

Широбоков Ю.М., к. психол. наук, доцент, докторант науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ

СТАДІЇ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВПЛИВУ НА ПСИХІКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена проблемі військового полону. Проведене дослідження стадій сучасного військового полону дозволило виявити їх характеристики. Визначено основні стадії сучасного військового полону.

Перша стадія – захоплення військовослужбовця у полон. Мета захоплення це припинення спротиву, залякування та нажива Друга стадія – транспортування полоненого до місця утримання. Може проводитися різними способами Третя стадія – перший допит військовополоненого. Характеризується приниженням, насиллям, застосуванням тортур та вбивствами полонених. Четверта стадія – адаптація полонених під час утримання. Характеризується проявами адаптаційних конфліктів коли зовнішня поведінка військовослужбовців не відповідала їх внутрішнім переконанням. П'ята стадія – повернення військовослужбовця з полону. Характеризується спробами схилити військовослужбовців до провокацій, співробітництва та переходу на сторону ворога.

У статті розглянуті особливості захоплення, транспортування, допиту, утримання та обміну військовополонених різними підрозділами.

Ключові слова: військовополонені, військовий полон, стадії військового полону.

Статья посвящена проблеме военного плена. Проведенное исследование стадий современного военного плена позволило выявить их характеристики. Определены основные стадии современного военного плена.

Первая стадия – захват военнослужащего в плен. Цель захвата это прекращение сопротивления, запугивание и нажива. Вторая стадия – транспортировка пленного до места содержания. Может проводиться различными способами. Третья стадия – первый допрос военнопленного. Характеризуется унижением, насилием, применением пыток и убийствами пленных. Четвертая стадия – адаптация пленных во время удерживания. Характеризуется проявлениями адаптационных конфликтов, когда внешнее поведение военнослужащих не соответствовало их внутренним убеждениям. Пятая стадия – возвращение военнослужащего из плена. Характеризуется попытками склонить военнослужащих к провокациям, сотрудничеству и переходу на сторону врага.

В статье рассмотрены особенности захвата, транспортировки, допроса, содержания и обмена военнопленных различными подразделениями.

Ключевые слова: военнопленные, военный плен, стадии военного плена.

Постановка проблеми. В умовах проведення на сході нашої держави антитерористичної операції важливим завданням Збройних Сил України є пошук шляхів зміцнення боєздатності особового складу та підвищення ефективності їх діяльності. Дуже гостро постає проблема

втрат серед військовослужбовців як фактора, який істотно впливає на ефективність виконання бойових завдань військовими підрозділами та частинами. Великого значення набувають аспекти військового полону, як виду втрат серед особового складу, який дуже сильно впливає на життєдіяльність військовослужбовців.

Проблемі, полону присвячено багато досліджень [1; 2; 7], проте стадії військового полону та особливості їх впливу на психіку військовослужбовців вивчені недостатньо [4].

В. Моріц у своїх дослідженнях присвячених військовополоненим, проводить аналіз трьох глибинних шоків, перенесених російськими, німецькими та австро-угорськими полоненими в ході Першої світової війни. Першим з яких було захоплення військовослужбовців у полон та їх ізоляція від попереднього способу життя, рідних та близьких. Другим була революційні трансформації у них на Батьківщині, які змусила її змінити свої власні ідеали та ідентичність. Третім – репатріація на перевтілену батьківщину, де вони знову мусили адаптуватися до нових умов життя [5].

Досліджуючи риси військового полону Р. Нахтігаль визначає різні характеристики видів полону, які виявлялися у чисельному вираженні, у самому явищі здачі і взяття та системі утримання в полоні. [6].

У роботі В. Саранчі досліджено правове становище та умови перебування військовополонених Першої світової війни на території Кременчуцького гарнізону на стадії утримання військовослужбовців у полоні. Визначено кількісний склад полонених, його розподіл за національною, соціальною та конфесійною ознаками. Досліджено динаміку чисельності, побутові умови та використання праці військовополонених [3].

Таким чином недостатня вивченість стадій військового полону та особливостей їх впливу на психіку військовополонених обумовлюють необхідність проведення самостійного дослідження психологічних характеристик різних стадій сучасного військового полону при проведенні антитерористичної операції.

Мета дослідження: визначення основних стадій військового полону в умовах проведення антитерористичної операції на основі аналізу наукової літератури, законодавчих і нормативно-правових актів, опитування та узагальнення отриманої інформації.

Виклад основного матеріалу. Групи опитуваних: 94 військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону та утримувалися у військових підрозділах, які укомплектовані військовослужбовцями діючої армії суміжної країни, професійних найманців та бандформуваннях, що сформовані з представників кримінальних кіл та місцевих жителів.

Захоплення військовослужбовців у полон, є першою стадією полону. На думку більшості опитаних, саме на цій стадії військовослужбовець,

вперше переживає вітальну фазу полону. За свідченнями 97,9 % опитаних військовослужбовців, більшість із них, могли уникнути цього, при виході з території оточеної супротивником, але саме пряма загроза життю створила умови припинення спроб уникнути захоплення в полон. Серед причин захоплення у полон військовослужбовці, які пережили дану ситуацію відмічали наступні: в наслідок поранення або контузії 20,2 %, як результат майстерності та підготовки супротивника 9,6 %, слідство відчаю та зневіри у свої власні сили у ситуації безвиході 88,3 %.

Другою стадією полону, за свідченнями військовослужбовців, які пережили таку ситуацію, є транспортування військовополоненого від місця захоплення до місця постійного утримання або допиту, яка також характеризується переживанням вітальних реакцій, бо саме в ході конвоювання військовополоненого можуть вбити з різних причин: тяжкий фізичний стан, спроба втечі, супротив тим хто утримує, небезпека викриття та інш.

За даними опитування транспортування військовополонених до місць постійної дислокації підрозділу, який захопив військовослужбовця також має свої характерні особливості. Щодо форми транспортування то тут, на думку опитаних, усі намагаються використовувати автотранспорт, який є у наявності, при відсутності машин, полонених водять пішки колонами.

За свідченнями більшості опитуваних військовополонених це завжди проблема для любого підрозділу, особливо в ході здійснення маршу, маневру чи пересування ворожою територією. Однак, за свідченнями тих кого захопили представники діючих збройних сил суміжної країни (68,1 %) військові підрозділи ставляться до затриманих як до тягара, через проблеми з утриманням, охороною, медичним обслуговуванням, харчуванням, реалізації релігійних потреб та інш., тому намагаються або скоріше переправити до місць підготовки до охорони полонених, або передати військовополонених до інших підрозділів. 11,7 % опитаних показали, що пересування, у складі підрозділу професійних найманців, в якості військовополоненого, відрізняється прихованістю, іноді полонених просто відводили від місця захоплення потім жорстоко катували та вбивали після чого залишали так, що б їх обов'язково знайшли. За свідченнями тих, хто вижили, їх просто використали для транспортування поранених бойовиків або зброї, речей та боєприпасів. Щодо представників бандформувань 74,5 % опитаних показали, що ці підрозділи використовують транспортування військовополонених як демонстрацію своєї сили та саморекламу, декого привозили до населених пунктів, влаштовували показове знущання, фотографування та інш.

Таким чином, транспортування військовополонених, можна вважати другою стадією полону, яка характеризується своєю метою: для військових підрозділів це спосіб доставки до місць підготовки до охо-

рони полонених, професійні найманці завжди приховували сам факт утримання та пересування військовослужбовців захоплених у полон, представники банд формувань використовували цей захід для демонстрації своєї сили та самореклами.

Наступною стадією військового полону, за свідченнями 100 % опитаних, можна вважати перший допит, бо тут так само як і на стадіях захоплення та транспортування військовослужбовець переживає вітальну фазу полону, бо розуміє, що власна поведінка під час допиту може стати смертним вироком, як для нього так і для товаришів, разом з якими його було захоплено.

Саме під час допитів на полоненого здійснюється максимальний психологічний тиск, саме тут його намагаються психологічно зламати та змусити повідомляти певну інформацію, схилити до співробітництва та подальшої провокаційної діяльності або давати необхідні свідчення проти своїх товаришів та командирів. Ця стадія так само має свої особливості, які визначаються видом підрозділу який проводить допит військовополоненого.

Опитаних яких допитували у військовому підрозділі, за свідченнями 45,7 % в осиновому допиту жорстоко били, іноді побиття носило характер безглуздої дії, іноді навіть не супроводжувалось задаванням питань. У більшості випадків це робилося, на думку опитаних, з метою залякування військовополонених та подальшого схиляння їх до співробітництва. До деяких військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону (17 %), за їх свідченням застосовувалися такі способи впливу, як роздягання, та проведення допиту без одягу, позбавлення їжі та сну, 6,4 % показали, що по відношенню до них застосовувалась вогнепальна зброя, кожному було нанесено кульове поранення лівого стегна, з метою залякування та запобігання втечі, до 1,1 % застосовувалося катування утопленням. За свідченнями 39,4 % військовополонених під час допиту військові, які їх утримували, залучали найманців для проведення допиту, з причини не бажання виступати в ролі ката, не готовності застосовувати тортури, навіть по відношенню до ворога та зняття відповідальності з себе та свого підрозділу за скоєння військового злочину. На думку опитаних (7,4 %), показали, що утримувались професійними найманцями допит у цих підрозділах, так само має свої характерні відмінності. Основою допиту всі опитані відмічали саме залякування та знущання, особливо військовослужбовці відмічали, що на психіку військовополонених сильно впливали факти ампутації полоненим пальців, цілих кінцівок, зв'язування колючим дротом, згвалтування, кастрації, тощо. Навіть, як що полонений просто був свідком такого вчинку, на думку тих, хто пережив таку ситуацію це дуже сильно пригнічувало психіку та поведінку, 26,6 % відмітили, що були свідками жорстоких тортур та вбивства своїх товаришів під час допиту, а в подальшому пос-

тійно переживали імітації розстрілів перед допитами, коли їх відводили до стіни оголошували про намір розстрілу та навіть робили постріли в стіну з метою демонстрації своєї сили та залякування військовополонених. Військовополонені, яких допитували представники бандформувань (18,1 %), серед характерних особливостей виділяли наступні: визначення перспектив наживи на сім'ї військовополоненого, примушення військовослужбовця до повідомлення близьким та рідним, що той знаходиться у полоні і хто його утримує, 3,2 % опитуваних показали, що їх рідним навіть повідомили, хто може бути посередником в обміні полонених, а також знущання та насилля над військовополоненим для прискорення викупу. За їх свідченнями 7,4 % опитаних, по відношенню до яких застосовувалося насилля (статеві збочення, примушення до вживання у їжу фекалій тощо), весь процес записувався на відеокамеру а потім цим шантажували полонених, погрожуючи викласти ці матеріали в Інтернет, або відправити рідним та близьким, через соціальні мережі.

Таким чином, перший допит є третьою стадією полону та характеризується способами морального та фізичного тиску на військовополонених. Для військових підрозділів характерним було побиття полонених та позбавлення їх сну та їжі з метою залякування, запобігання втечі та схиляння до співробітництва. Допит професійними найманцями характеризувався насиллям, тортурами, вбивствами, військовополонених з метою демонстрації сили. Характерною особливістю допиту, який проводився представниками бандформувань була нажива, а для прискорення викупу або обміну полоненого військовослужбовця до нього застосовувалися побиття, знущання та шантаж.

Утримання військовополонених, на думку опитаних, які пережили дану ситуацію, пов'язане з наступною, четвертою стадією полону – адаптацією.

Стадія адаптації, так само має свої характерні особливості у залежності від того, яким підрозділом утримувався полонений (Рис. 1).

Так, опитувані, яких утримували військові підрозділи (45,7 %), у таборах для військовополонених показали, що для утримання використовувалися споруди ферм та виробничі споруди підприємств. розпорядок дня, харчування, гігієна та уся система життєзабезпечення була такою, яка притаманна військовим підрозділам в польових умовах. Для запобігання порушень дисципліни, бунтів та втеч адміністраціями таборів застосовувалися різні заходи та впливи, наприклад: тих хто демонстрував приклад мужності утримували у приміщеннях камерного типу поодиночці, офіцерів відокремлювали від солдат, призначали старшими по команді лояльних до себе військовослужбовців тощо. За свідченнями 2,1 % опитаних, які утримувалися окремо від решти, до них застосовувалися жорсткі впливи, позбавлення сну, їжі, засобів гігієни іноді навіть питної води, у більшості випадків таких просто передавали до найман-

ців. Обов'язковою умовою утримання військовим підрозділом були господарські роботи, військовополонених возили на прибирання вулиць, розбирання завалів, збирання гільз та інших предметів. Всі ці особливості призводили до того, що військовополонені від терпимості до нових цінностей і зразків поведінки переходили до прийняттям нових цінностей і норм табірної середовища, але на думку опитаних, для них був характерний адаптаційний конфлікт: найчастіше зовнішня поведінка не відповідала внутрішнім переконанням військовослужбовця.

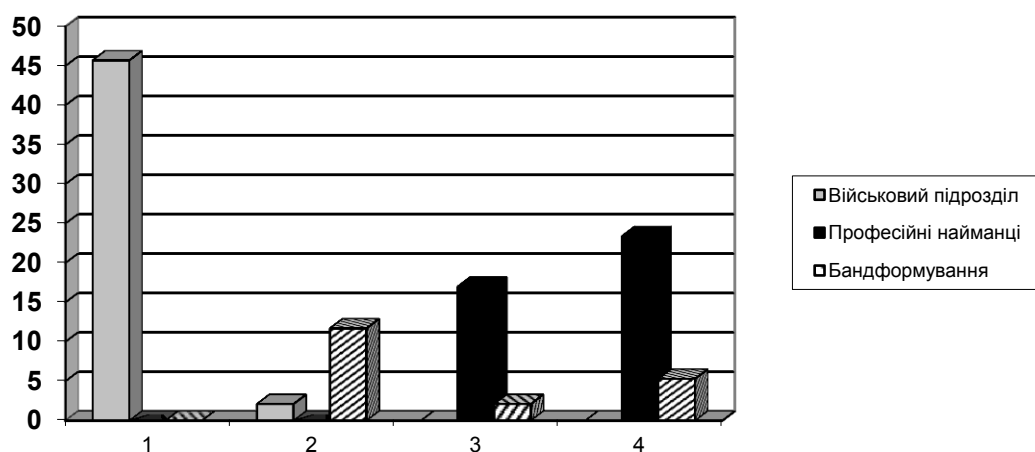

Рис. 1. Характеристика способів утримання військовополонених представниками різних підрозділів. Усі дані наведено у %:

* 1- Табір для полонених; 2- Приміщення камерного типу; 3- Підвальні приміщення; 4- Ями

Характерною особливістю утримання підрозділом професійних найманців, були розташування військовополонених для проживання в ямах (23,4 %) та підвальних приміщеннях (17 %). Військовополонених, часто перевозили з місця на місце, пересаджували в інші ями та підвали, кожного разу обіцяли оголошували про розстріл та навіть імітували розправи, в ході переміщень не кормили, забороняли спати та залучали для транспортування озброєння та боєприпасів, риття траншей та інших робіт. Знущання та катування під час утримання полонених у ямах були спрямовані на залякування військовослужбовців та нав'язування їм нових систем цінностей та форм поведінки. Саме утримання в ямах дозволяє утримувати меншу кількість охоронців та створює додаткові можливості для швидкої ліквідації полонених за допомогою гранати або вогнепальної зброї. 4,3 % опитаних показали, що від них вимагали постійно демонструвати страх, для цього в яму, в якій їх утримували щоденно кидали артилерійський фугас, більше 10 разів на добу, і полонені повинні були постійно ховатися від снаряду і як, що хтось, переставав демонструвати страх, його прилюдно піддавали тортурам та вбивали.

За свідченнями військовослужбовців, яких утримували у полоні представники бандформувань, у більшості (11,7 %) цими підрозділами застосовувалися приміщення камерного типу, для цього використовувалися споруди, які відносилися до пенітенціарної системи держави. У бойових умовах біля лінії розмежування ворогуючих сторін відмітили, військовополонених на думку 5,3 % опитаних, утримували в ямах. За свідченнями 2,1 % опитаних бандформуваннями також використовувались підвальні споруди, все це залежало від місця дислокації цього підрозділу. Серед особливостей утримання усі опитані відмічають, різке розмежування відношення військовополонених представників підрозділів МВС України, над ними знущались навіть після отримання гарантій викупу. Також характерним, для цих підрозділів, було нав'язування таких систем цінностей індивіда, які б повністю збігалися з тими, що прийняті у кримінальному соціумі.

Таким чином, стадія адаптації відрізняється за своїми характеристиками у залежності від виду підрозділу, який утримує військовополонених. Для військового підрозділу характерне утримання військовополонених у спеціальних таборах із залучанням їх для проведення господарських робіт (прибирання вулиць, розбирання завалів тощо). Нав'язування терпимості до нових цінностей і зразків поведінки та їх прийняття призводило до адаптаційного конфлікту коли зовнішня поведінка не відповідала внутрішнім переконанням військовослужбовця. Професійні найманці утримують військовослужбовців в основному в ямах, що дає можливість охороняти їх малими силами та створює додаткові можливості для швидкої ліквідації полонених та нав'язування їм нових систем цінностей та форм поведінки. Утримання військовополонених представниками бандформувань характеризувалося використанням приміщень камерного типу, а при їх відсутності, ям або підвалів, також для них характерним було нав'язування таких систем цінностей індивіда, які б повністю збігалися з тими, що прийняті у кримінальному соціумі.

Останньою п'ятою стадією можна вважати повернення з полону, а саме отримання військовослужбовцем повідомлення про його обмін та подальше пересування до лінії розмежування ворогуючих сторін та безпосередньо повернення до свого підрозділу або лікувального закладу. Ця стадія, за свідченням опитаних, також має свої особливості.

Так 80,9 % військовослужбовців, які пережили ситуацію полону та обмінювалися військовими підрозділами вказують на те, що саме повідомлення про повернення військовослужбовця до розташування своїх військ, використовується як предмет торгу, 2,1 % опитаних свідчать, що погодилися на те, що б підписати, звернення до своїх, або визнання участі у військових злочинах та навіть дати інтерв'ю. Також, опитані свідчать, що до самої відправки їх намагалися схилити до провокацій, спів-

робітництва та навіть пропонували зрадити своїй присязі та перейти на бік ворогуючої сторони.

Характерною особливістю підрозділу професійних найманців є те, що під час обміну військовополоненими, представники цих формувань, роблять усе для унеможливлення їх викриття та притягнення до відповідальності за військові злочини. З цією метою військовополоненим наносили такі поранення, як осліплення, важкі черепно-мозкові травми, ампутація кінцівок та інші.

Обмін військовополоненими представниками бандформувань характеризувався різкою зміною відношення до військовослужбовців з моменту повідомлення про обмін. Так 6,4 % опитаних показали, що перед відправкою до розташування своїх сил, усіх перемістили до окремої камери, припинили побиття та знущання, з чоловіками навіть утримували жінку і вони мали можливість турбуватися про її безпеку, полоненим запропонували деякий одяг, збільшили норму харчування та пом'якшили режим утримання.

Таким чином, повернення з полону є п'ятою стадією полону, яка має свої особливості, характерні для виду підрозділу який утримував військовослужбовців. Представники військового підрозділу характеризувалися тим, що в обмін на свободу, військовополонених намагалися схилити до провокацій, співробітництва та переходу на бік ворога. Для професійних найманців характерне нанесення полоненим тяжких поранень для унеможливлення їх викриття та притягнення до відповідальності за військові злочини. Різка зміна відношення до військовополонених після отримання гарантій викупу, або домовленості про обмін, є характерною особливістю бандформувань.

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновки**, що в умовах проведення антитерористичної операції, сучасний військовий полон можна розділити на п'ять стадій: перша – захоплення у полон з метою припинення спротиву (військовий підрозділ), залякування (професійні найманці) та нажива для бандформувань; друга – транспортування полоненого до місця утримання; третя – перший допит військовополоненого, особливостями якого є нанесення побоїв позбавлення сну та роздягання (військовий підрозділ), застосуванням тортур, насилля, вбивства полонених (професійні найманці) та приниження та насилля над полоненими в ході допиту, відео зйомка цього процесу та подальший шантаж (бандформування); четверта – адаптація полонених під час утримання у таборах для військовополонених, приміщеннях камерного типу, ямах та підвалах, яка характеризується переходами від неприйняттям цінностей нового середовища і орієнтації на колишню систему цінностей до терпимості до нових цінностей і зразків поведінки (військовий підрозділ), подальшого прийняттям нових цінностей і норм (підрозділ

професійних найманців), нав'язування повного збігу систем цінностей індивіда і кримінального соціуму (представники бандформувань). При цьому для військовополонених був характерний адаптаційний конфлікт: зовнішня поведінка військовослужбовців не відповідала їх внутрішнім переконанням; остання п'ята стадія – повернення з полону військовослужбовців має характерні відмінності: спроби представниками військових підрозділів схилити до провокацій, співробітництва та переходу на сторону ворога, для найманців це унеможливлення свого викриття за допомогою нанесення тяжких поранення військовополоненим та різка зміна відношення до військовополонених, представників бандформувань, після отримання гарантій викупу або домовленості про обмін

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобза В. Незламні. Спогади полонених / В. Кобза // Військо України. – 2015. – № 09 (179). – С. 12–17.
2. Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства / Ю. В. Нікітін // Держава та регіони. Сер. : Право. – 2014. – № 2. – С. 132–136.
3. Саранча В. Військовополонені Першої світової війни в Кременчуцькому гарнізоні / В. Саранча // Краєзнавство : наук. журнал. – 2011. – № 4 (77). – С. 84–92.
4. Dehnel R. Deutsche Kriegsgefangene im Gebiet Wologda 1942–1949. Hamburg, 1995. – P. 8.
5. Moritz V. Gefangenschaft und Revolution: Deutschösterreichische Kriegsgefangene und Internationalisten in Russland 1914 bis 1920. – Viena: University of Vienna, 1995. – P. 36–42.
6. Nachtigal R. Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914–1918. Literaturbericht zu einem neuen Forschungsfeld. – Frankfurt am Main, 2005. – P. 13–20.
7. Scherstjanoi E. Wege in die Kriegsgefangenschaft. Erinnerungen und Erfahrungen deutscher Soldaten. Berlin, 2010. P. 14–23.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kobza V. Nezlamni. Spogadi poloneni / V. Kobza // Vijs'ko Ukraïni. – 2015. – № 09 (179). – S. 12–17.
2. Nikitin Ju. V. Antiteroristichna operacija jak neobhidna forma protidii zlochinnosti ta zabezpechennja bezpeki suspil'stva / Ju. V. Nikitin // Derzhava ta regiony. Ser. : Pravo. – 2014. – № 2. – S. 132–136.
3. Sarancha V. Vijs'kovopoloneni Pershoï svitovoï vijni v Kremenchuc'komu garnizoni / V. Sarancha // Kraeznavstvo : nauk. zhurnal. – 2011. – № 4 (77). – S. 84–92.

4. Dehnel R. Deutsche Kriegsgefangene im Gebiet Wologda 1942–1949. Hamburg, 1995. – R. 8.

5. Moritz V. Gefangenschaft und Revolution: Deutschösterreichische Kriegsgefangene und Internationalisten in Russland 1914 bis 1920. – Viena: University of Vienna, 1995. – R. 36–42.

6. Nachtigal R. Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914–1918. Literaturbericht zu einem neuen Forschungsfeld. – Frankfurt am Main, 2005. – R. 13–20.

7. Scherstjanoi E. Wege in die Kriegsgefangenschaft. Erinnerungen und Erfahrungen deutscher Soldaten. Berlin, 2010. R. 14–23.

УДК 159.9:159.94

Щербина І.Є., здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, старший психолог сектора психологічного забезпечення Національного університету цивільного захисту України, e-mail: spz@nuczu.edu.ua

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГРУПОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ГРУП

В статті розглядаються теоретичні аспекти психологічного аналізу групової діяльності фахівців малих груп у складі пожежно-рятувальних підрозділів Державної служби України надзвичайних ситуацій, аналіз понятійного апарату, загальні положення, взаємозв'язки й прояви з позицій сучасних концепцій вітчизняної та світової психології.

Ключові слова: мала група, групова діяльність, професійна діяльність.

В статье рассматриваются теоретические аспекты психологического анализа групповой деятельности специалистов малых групп в составе пожарно-спасательных подразделений Государственной службы Украины чрезвычайных ситуаций, анализ понятийного аппарата, общие положения, взаимосвязи и проявления с позиции современных концепций отечественной и световой психологии.

Ключевые слова: малая группа, групповая деятельность, профессиональная деятельность.

Постановка проблеми. Проблема вивчення особливостей малих груп посідає досить важливе місце не тільки в соціальній психології, психології особистості та психології праці, але й у психології діяльності в особливих умовах. Теоретичні аспекти психологічного аналізу групової діяльності фахівців малих груп досить детально висвітлено в дослідженнях Г. Андреєвої, А. Донцова, Р. Кричевського, В. Паригіна, А.А. Петровської, А.В. Петровського, Ю. Платонова та інших авторів [4]. Однак реалізація завдань щодо удосконалення психологічного забезпечення процесів управління малими групами у складі пожежно-